

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЯК СКЛАДОВА МОДЕРНІЗАЦІЇ

**ЧЕКАЛЕНКО Л.Д.,
доктор політичних наук,
професор,
Дипломатична академія
України
при МЗС України**

У статті розглядаються різноманітні моделі інтеграції, обґрунтовуються плюси і мінуси інтеграційних концепцій та реалізованих об'єднань. Розкриваються деякі сторінки формування Європейського Союзу як класичної форми утворення інтеграційного простору.

Ключові слова: теорія і практика інтеграції, моделі інтеграції, класичні форми об'єднувачих процесів.

Після катаклізму світових протистоянь провідні країни світу з метою запобігання новим зіткненням розпочали практичну реалізацію інтеграційних концепцій, вважаючи інтеграцію найефективнішим засобом до збереження миру. Суверенні держави в різних куточках світу не раз намагалися реалізувати ідею всеохопної інтеграції. Згадаймо ідеї утворення транс'європейського інтеграційного простору, спроби розбудови інтеграційних об'єднань різних географічних регіонів. Однак поза Європою подібні інтеграційні експерименти не досягли бажаного результату. Компаративний аналіз різноманітних інтеграційних проектів дає підстави стверджувати, що інтеграція по-європейськи виявилася вищою сходинкою політичного, економічного і соціального розвитку, яка виробила й реалізувала фактично класичний зразок інтеграції.

За діалектичною концепцією світового розвитку суверенні держави творять логічний ланцюг взаємодії, взаємозалежності, протистояння і протидії майже до взаємознищення. Вони перебувають у постійному русі – стикаються, конфліктують, «розлучаються»,

розпадаються на дрібні продержавні утворення або зливаються в єдине ціле об'єднаної наддержавності. Така неусталеність світового порядку, постійна рухливість суб'єктів і об'єктів міжнародного права породжує низку проблем для новоявлених держав, що були кинуті у вир міжнародних подій об'єктивними факторами сучасності.

Інтеграція – лат. *integratio* – означає відновлення цілого, поєднання, проникнення. Інтеграцією охоплено всі континенти, і немає країни, яка б не була охоплена цим процесом. Без цього феномену неможливо уявити розвиток сучасних міжнародних відносин. Визначимо сутність інтеграції, характерні риси, складові, різновиди, час її зародження і терміни дії. Подумаємо, чи можна будь-яке співробітництво – двостороннє чи багатостороннє – віднести до інтеграційного процесу. Яке співробітництво може стати інтеграцією і де закінчується співпраця, а де починається інтегрування?

Процес інтеграції передбачає наявність наближених, а ще ефективніше – подібних або тотожних інтересів держав, що інтегруються. Бажано, але не обов'язково, щоб ці країни були причетні до однієї цивілізації, тобто подібного світогляду і національних цінностей. Навпаки, різні цивілізаційні блоки сприятимуть розширенню обопільних можливостей їх учасників і запозиченню широкого різноманітного досвіду в розвитку в інших цивілізацій за умови рівностних характеристик і історичних надбань, оскільки «молоді» цивілізації «перетравлюючи» свою молодість будуть неспроможними і не готовими швидко відмовитися від ідеї лідерства як в регіоні, так врешті решт і у світі. Інтеграційний процес не вимагає рівнісних характеристик розвитку або збігу економічних моделей, не потребує подібності політичних систем. Хоча наявність плюсових характеристик учасників інтеграційного процесу може тільки сприяти поглибленню інтеграції, з рештою, як цей процес відбувався з Європейським Союзом, привести його учасників до возз'єднання в єдине ціле. Отже, подібність або тотожність не є обов'язковою умовою для успіхів інтеграційного процесу.

Інтеграційні напрями можуть охоплювати низку сфер існування державних і продержавних утворень. Інтеграції можуть бути піддані різноманітні складові: тільки економічні, як, наприклад, деякі етапи розвитку ЄЕС, або політичні – як утворення Союзу держав Росії і Білорусі (1996 – 1999 рр.). Інтеграція може охоплювати лише інформаційну площину і в цілому – гуманітарний простір, наприклад, колишній радянський ареал або проросійський простір з країнами перебування ро-

сійських співвітчизників; ізраїльський простір, включно з усім світом; вірменський простір тощо. У науковій літературі радянських часів пропагувалася думка про можливість реалізації лише економічної інтеграції. Прикладом для радянського блоку були економічні зразки Західної Європи. При цьому радянські керівники, створивши радянський табір з інтеграцією «по-радянськи», в жодному разі не погоджувалися приєднати країну до гуманітарного кошика співпраці в рамках НБСЄ. І це зрозуміло: оскільки гуманітарне співробітництво НБСЄ/ОБСЄ – гуманітарний кошик – демократичних країн вимагав би від радянського керівництва дотримання прав людини і основних свобод. Цього, зрозуміло, з політичних міркувань (дисиденти, допуск у країну іноземців, західної літератури та інформації) Союз ніяк не міг допустити, вбачаючи в поширенні інформування народу явну загрозу радянському устрою, ідеології і врешті країні, що, фактично, й відбулося.

Можна припустити, що пропагування тільки економічної інтеграції виникло внаслідок досвіду блокового протистояння за часів холодної війни, коли чітко вирізняли військове співробітництво, не називаючи і не визнаючи його інтеграцією, і політичне об'єднання, не вбачаючи в ньому інтеграційних важелів. Вірогідно, така позиція була викликана тим, що всі політичні об'єднання були здійснені силоміць, через примус, диктат або пряме загарбання бажаних територій. Яскравим прикладом такого явища може бути процес формування російської імперії – Радянського Союзу, який через більшовицькі критерії та військову потугу долучив до Союзу, утвореного 1922 року, всі інші народи і землі колишньої царської Росії, включаючи Центральну Азію. Протистояння системі соціалізму по-радянськи в країнах народної демократії – Польщі, Угорщині, Чехословаччині – викликало нерозуміння в Радянському Союзі, який, як у калейдоскопі, змінював керівників соціалістичних держав, ні дозволяючи не на йоту відійти від марксистсько-ленінської ідеології доти, доки вони, як тільки випала така можливість, «вибігли» з соціалістичного табору світ за очі, хто куди. Та й самі республіки СРСР не витримали: прагнення незалежності і свободи виявилось сильнішим і вони по черзі заявили про власну незалежність. Однією з перших зі складу СРСР вийшла Російська Федерація. Цей політичний крок Росії розглядаємо як глибоко помилковий, оскільки з могутньої імперії Росія опустила себе до звичайної республіки. Якими міркуваннями керувалися тоді російські можновладці? Скоріше за все – прагненням влади і

тільки влади.

Минуло небагато часу, російське керівництво засвоїло власну помилку і намагається повернутися все на круги своя. З кого почали? З Білорусі, запропонувавши утворити конфедеративну країну із перспективою перетворитися на федеративну державу. Сама Білорусь прагнула такого об'єднання, оскільки, перебуваючи в СРСР, республіка значилася збиральним цехом всієї країни. Однак після розвалу радянської держави збирати не було чого. Обидві країни спочатку утворили Спільноту Росії і Білорусі 1996 р., пізніше – 1997 р. Союз Росії й Білорусі, а в 1999 р. – Союзу держав Росії і Білорусі. Утворили всі необхідні державні органи, прийняли низку рішень, запровадили спільні системи керування, почали реалізовувати спільні проекти інтеграції в різних сферах економіки. А віз й нині там: Союзний договір у свій час президент Білорусі О.Лукашенко назвав «посміховиськом», звинувачуючи російських лідерів у явному небажанні розвивати інтеграцію з Республікою Білорусь. Інтегруватися Росії не вигідно, а кооптувати з використанням сировинних і трудових ресурсів – це є прагненням російської влади. Політику відмови від усіх «підтримок» інших країн соціалістичної системи від радянського табору соціалізму, було скасовано ще російським президентом Б.Єльциним.

Отже, процес становлення спільної держави Росії й Білорусі реалізовувався як політичний проект – згори, і визначаємо його як механічний процес інтеграції, де етапи інтеграції виведено як складові розвитку державно-правових відносин, а не економічного інтегрування. Водночас й до сьогодні ведеться нелегкий процес узгодження інтересів Росії й Білорусі в економічній сфері. Дотепер учасники союзної держави уніфікують законодавчу базу, проводять моніторинг, розробляють прогнози, вираховують баланси попиту і пропозицій тощо. Серед складних питань – тема ціноутворення на енергоносії, що Білорусь отримує з Росії. Росія має вільний допуск на білоруські нафтопереробні підприємства, інші заводи, сировинні поклади. Наприкінці 2011 року Газпром Росії остаточно придбав усю білоруську ГТС – Белтрансгаз. Незважаючи на утворену спільну державу у випадках «незговірливості» Білорусі Росія запроваджує економічний тиск щодо цін на енергоносії, торговельні війни. Російські ЗМІ поширюють думку про те, що «низкая цена за газ порождает нездоровое иждивенческое поведение белорусов». Отже, вибудовуючи власний інтеграційний будинок, обидві країни спричинилися наступних прорахунків. По-перше, було порушено інтеграційні схеми; по-друге, різ-

няться економічні моделі розвитку Росії й Білорусі. У першому випадку – ліберальна, ринкова економіка, а в білоруському – закрита, державно-центристська модель. По-третє, більшість білоруських товарів датується до 25% з державного бюджету, тому й ціноутворення країн значно різняться. До зазначеного додамо, що спочатку форсувалося утворення митного союзу, а не зони вільної торгівлі. Таку некомпетентність обидві сторони адресують до чиновників, які начебто не знали інших правил гри поза радянською економічною командною системою. Нині в межах оновленого Митного союзу (далі – МС) між Росією й Білоруссю, а також Казахстаном працює режим вільної торгівлі, але певні обмеження (вилучення, квоти) залишилися. Одразу виникає питання: чи можна говорити про повноцінність зони вільної торгівлі, якщо існують різні торговельні обмеження? За білоруською інформацією узгоджені митні кодекси країн, діють митні режими. Порядок митного оформлення контролю щодо товарів національного виробництва відмінний, скасовані митні обмеження і митний контроль. Однак різниця в експортних і імпорتنих митних тарифах Росії і Білорусі залишається: з 1 вересня 2010 р. в МС набрала чинності Угода про встановлення і застосування порядку зарахування й розподілу сум увізних митних зборів (інших мит, податків і зборів, що мають еквівалентну дію), за якою (ст. 5) нормативи ввізних мит для кожної Сторони встановлюються у таких розмірах: Білорусь – 4,7%, Казахстан – 7,33%, Російська Федерація – 87,97%. Це означає, що Росія вже отримує від упровадження правил МС левову частку надходжень.

Повертаючись до класичної схеми розбудови інтегрованого простору, зазначимо, що наступною сходинкою просування до бажаної мети є необхідність створення митного союзу. Це означає і введення ідентичних систем регулювання зовнішніх економічних зв'язків, і уніфіковане зовнішньоторговельне законодавство. До того ж введення заміни національних митних територій держав єдиною митною територією з єдиним порядком регулювання зовнішньоторговельної діяльності і поступове введення міжнародної правосуб'єктності Митного союзу. Стосовно існуючого Митного союзу зазначимо, що між країнами підписано документи про застосування Переліку єдиних ставок ввізних мит Білорусі й Росії в торгівлі з третіми країнами; у питаннях нетарифних засобів регулювання експортного контролю; про митне оформлення товарів, що ввозяться фізичними особами. Однак сторонам необхідно домовитися про введення єдиного тарифу, про єдині митні правила,

про єдині норми митних правових відносин, про уніфікацію податкового законодавства. До того ж немає механізму одночасного введення особливих видів мит.

Наступний етап за відпрацьованою світом інтеграційною схемою є створення Платіжного союзу. З цією метою має поглибитися рівень інтеграції, в її рамках має діяти єдиний грошово-розрахунковий і валютно-фінансовий механізм, принцип вільної конвертації національних валют, коливання курсів яких відбувається у заданих межах, функціонують фінансові і валютні наднаціональні інститути. Певним прогресом є те, що в обох країнах приймають національну валюту союзної держави без обмежень. Встановлюються правила зовнішньоторговельного і валютного регулювання. Не допускаються адміністративні обмеження при визначенні платіжної валюти тощо. Учасниками платіжної системи є: уряди держав-членів Платіжного союзу, центральні (національні) банки, комерційні банки, міждержавний банк членів союзу, суб'єкти господарювання, фізичні особи-резиденти держав. Поступово здійснюється перехід від полівалютної системи до моновалютної одиниці (об'єднаний курс). Платіжний союз має трансформуватися у валютний (грошовий) союз на спільній валюті (резервній). Валютна інтеграція обумовлена:

- необхідністю валютної стабілізації;
- захистом учасників валютного союзу від дестабілізаційних зовнішніх факторів;
- фінансовим захистом економік учасників об'єднання.

Країни передбачали перейти на єдину валюту – російський рубль – з 1 січня 2005 р. За попередньою домовленістю перехід на єдину грошову одиницю передбачав зробити це, спираючись на єдиний емісійний центр – Банк Росії. При цьому російський уряд обіцяв надати Білорусі кредит 4,5 млрд російських рублів у стабілізаційний фонд Білоруського банку. Однак переходу на російський рубль не відбулося. Проаналізувавши всі складові інтеграційного процесу двох держав, опрацьовані схеми й отримані результати можна дійти висновку, що інтеграція в межах Союзної держави Росії і Білорусі не відбулася.

Розглядаючи інтеграційні процеси в цілому, доходиш висновку, що у світовій практиці сформувалися два шляхи досягнення інтеграційних результатів, дві схеми інтеграції: механічна й органічна. Перша, яку розглянули вище, не виключає силового і економічного тиску, примушування, підкуп елітних груп, заборони, ошукування тощо. У випадку механічної інтеграції часто не дотриму-

ються прав людини, відбувається асиміляція меншин, оскільки країна – лідер прагне створення власної наделіти. Подібним шляхом розвивалися всі імперії і формувалися тоталітарні системи. Органічна інтеграція – добровільне і взаємовигідне об'єднання диференційних частин у єдине ціле або включення нових частин в існуюче ціле об'єднання. На практиці реалізацією органічної інтеграції є функціонування ЄС. Принципами органічної інтеграції є добровільність і поступовість здійсненого процесу; прагнення до взаємовигідності об'єднання національних господарств; збереження суб'єктності; субсидіарність, тобто взяття на себе відповідальності за дії й рішення; допомога заради самопомоги. При цьому інтереси двох держав не завжди збігаються.

За векторами реалізації інтеграційних важелів виокремлюють вертикальну і горизонтальну інтеграцію. Вертикальну інтеграцією розуміють як встановлення інтеграційних зв'язків із підприємством-постачальником (вниз) або підприємством-споживачем (інтеграція вгору). Під горизонтальною інтеграцією розуміється встановлення інтеграційних зв'язків між підприємствами, що виробляють аналогічну продукцію. До форм горизонтальної інтеграції можна віднести:

- делегування функцій інтегратора – передача права рішення низки питань, пов'язаних з інтегрованою діяльністю, основному інтегруючому підприємству;

- створення асоціацій, тобто органів координації та управління над підприємствами (або між підприємствами);

- створення консультативних органів при обмеженні повноважень кожного з інтегрованих підприємств в узгодженій галузі. У цих випадках деякі питання (скажімо, про ціни на продукцію) підприємства можуть вирішувати лише після затвердження в консультативному органі;

- створення загальних фінансових органів (банків, холдингів);

- угруповання, тобто взаємний обмін акціями або інша форма участі у прибутках одне одного.

Враховуючи те, що будь-яка держава намагається посісти гідне місце в міжнародному поділі праці, тому визначає власні найважливіші інтереси в економічній сфері, яких намагається досягти через інтеграцію:

- економічна співпраця на засадах і нормах міжнародного права, національних законодавств з перспективою їх уніфікації;

- стійкий соціально-економічний розвиток країн на основі їх спільного ВВП, використання

ринкових механізмів задля підвищення життєвого рівня населення;

об'єднання можливостей і нарощування спільних зусиль для інтернаціоналізації спільного економічного життя;

забезпечення безпеки, а також обороноздатності держав.

Основні витоки інтеграції за європейським сценарієм полягають у впорядкованому індивідуалізмі, сформованому римським правом і протестантською етикою; особистій свободі або свободі індивідуума; специфічному характері господарювання (індивідуалізм в умовах високої щільності населення), сформованому інтенсивним характером виробництва; протиріччями між приватною власністю і партикуляризмом, що призвели до двох світових катастроф і врешті-решт змусили західних європейців віднайти ліки доля видужання. І цими ліками виявилася інтеграція.

До питання європейської єдності – перших інтеграційних паростків – монархи і політики поверталися в часи небезпеки і загрози зовнішнього втручання, протистояння держав, посилення загрози знищення цивілізації. Характерним є і такий факт: під час Другої світової війни й панування нацизму серед населення європейських країн неухильно зростала кількість прихильників ідеї пожертвувати державним суверенітетом заради європейського єднання, європейської федерації, як гаранта миру та безпеки, тобто яка могла гарантувати захист. Прихильники іншої концепції формування єдиної Європи – конфедерації – віддавали перевагу нижчому рівню локалізації міжнародної правосуб'єктності. Основним гарантом цілісності державного суверенітету в такому випадку мало б стати право вето, яке давало можливість заблокувати рішення центральних органів, якщо таке рішення не відповідало національним інтересам суб'єктів конфедерації.

Повертаючись до федералістського устрою, зазначимо, що суверенітет у такій державі не ділиться між федерацією та її суб'єктами. Федерація – це одна держава, а не союз держав, які «віддають» частину свого суверенітету на користь федеративної влади. У федеративній державі ділиться не суверенітет, а компетенція, причому ділиться таким чином, що суверенітет має федерація, а не її суб'єкти. За таким принципом будується і Європейський Союз, який суттєво обмежує суверенітет об'єднаних країн. Разом з тим практичне застосування положень функціоналізму на практиці міжнародної інтеграції виявило його вади. Поява громіздких і чисельних технічних організа-

цій, кількісне зростання чиновницького апарату спричинили нові проблеми координації.

Європейський Союз відіграє в міжнародних відносинах помітну впорядковуючу роль з точки зору ціннісних принципів і правил поведінки держав, а також у процесі застосування цих правил на практиці міждержавного спілкування. Особливо важливим і привабливим є те, що протягом кількох десятиліть інтеграційний простір Євросоюзу перетворився на головний центр випробування життєвості конкретних політичних і правових установок. До них включено й актуальніші політичні проблеми, такі як співвідношення сучасної ролі держави і державного суверенітету, пріоритет індивідуальних прав особи із зіставленням з правами групи, а прав людини – з національними інтересами тієї або іншої країни. Можна передбачити, що посилена Європа виступатиме на рівних з іншими центрами сили щодо відповідальності за здійснення світової політики. Не виключено, що в разі зміцнення об'єднаної Європи вона зможе кинути виклик американській гегемонії. При цьому слід враховувати чинник часу: у найближчі десять років, як можна передбачити, Європа не матиме достатньої політичної єдності і стимулів, щоби піти на фінансові жертви, необхідні для перетворення на воєнну державу глобального рівня. Її розширення ускладнило занадто громіздкі і бюрократичні структури європейської інтеграції. Актуалізувався так званий принцип двошвидкісної Європи, за яким певна група країн має інтегруватися швидше, ніж інші. Найбільшим прихильником цієї ідеї є Франція, яка давно вже висловлюється в тому дусі, що ЄС потребує не розширення, а поглиблення. Ідея двошвидкісної Європи є прийнятною для Німеччини та інших країн.

Європа має політичний, військовий і економічний потенціал, щоби залучати різні народи пострадянського простору на диференційно гнучкій основі у процес зміцнення регіональної стабільності і поступового розширення рамок трансєвразійського співробітництва. Отже, інтеграційні процеси тривають, і Україна не може перебувати осторонь кардинальних перетворень у регіоні. В українському контексті безпекового співробітництва через розширення співпраці з євроструктурами із застосуванням дотичних схем незаперечно і аргументовано реалізується концепція функціоналістської теорії. Просування до кінцевої мети через мультипредставництва в іншому середовищі, запозичення знань і досвіду і, врешті-решт, опанування іншим простором через низку точок дотику – такий шлях інтеграційних схем реалізується Україною.

Подібні дотичні моменти спостерігаються в низці економічних галузей (Угода про партнерство і співробітництво України і ЄС, 1998 р.), регіональних проектах розбудови соціальної інфраструктури в українських регіонах, програми боротьби зі СНІДом і туберкульозом, чорнобильські програми, боротьба з корупцією і хабарництвом, низка науково-технічних проектів за програмою ТАСІС в Україні, програми Еразмус Мундус, Твіннінг та багато інших. При цьому в українському варіанті було слушно розпочато цей процес з позитивних сфер співпраці – за визначенням провідного англійського соціолога Девіда Мітрані – позитивних функцій інтеграційного процесу, до яких учений зараховував питання економічного, соціального і культурного співробітництва. Поступово дедалі більша кількість людей залучається до функціонального співробітництва, що з рештою приведе до розвитку в їхній свідомості почуття міжнародної відповідальності та необхідності вирішення власних потреб не на національному, а на міжнародному рівні. Така модель міжнародних відносин мала попередити можливість проявів націоналізму та забезпечити надійні гарантії миру. Однак, як і в будь-якому несподівано новому баченні, в новій теорії розвитку інтеграції – функціоналізмі деякі критики віднайшли слабкі сторони та ідеалістичні посилки. Водночас низка положень концепції Д. Мітрані, що відстоювала позитивне значення процесу децентралізації, технократичного співробітництва та застосування міжнародної адміністрації

у вирішенні проблем добробуту й миру були використані та розвинені продовжувачами функціоналістської ідеї вже як неофункціоналістської школи досліджень.

В її основу покладено концепцію про поширення інтеграційного процесу на інші сфери життя через розповсюдження, яке названо «переливом». Концепцію «переливу» розроблено і запропоновано відомим американським політологом, професором Каліфорнійського університету засновником неофункціоналізму Ернестом Хаасом. Основна ідея переливу полягає в кумулятивному характері інтеграційного процесу, якому властиве постійне поступове розширення впливу на суміжні сфери суспільного життя. Сутність переливу знаходить підтвердження в українському інтеграційному досвіді, що аргументовано доводить тезу неофункціоналізму. Таким чином зі сходинки на сходинку інтеграційного процесу, поступово до європейського інтеграційного простору, врешті до розуміння і відповідальності посуватимуться українські реалії в євроінтеграційному будівництві.

Еволюційний, а отже інтеграційний процес розвитку є незворотним. Опосередковано це доводять численні європейські проекти щодо України та її сусідів. За багатьма прикладами в історії людства будь-яке явище еволюції суспільства можна на певний час загальмувати, але не можна йому запобігти, оскільки закони діалектичного розвитку діють незалежно і часто на протигагу волі учасників історичного процесу.

ПОСИЛАННЯ

Chekalenko L.D. The processes of integration as the component of modernization / Diplomatic academy of Ukraine, MFA of Ukraine.

The article deals with the various models of integration, pluses and minuses of the forms of integration and realized unions. Some pages of the establishment of the European Union as the classic form of the global space of integration are analyzed in the article.

Key words: theory and practice of integration, model of integration, classic form of integrational processes

Чекаленко Л.Д. Интеграционные процессы как составляющая модернизации / Дипломатическая академия Украины при МИД Украины.

В статье рассматриваются различные модели интеграции, обосновываются плюсы и минусы интеграционных моделей и реализованных объединений. Раскрываются некоторые страницы формирования Европейского союза, как классической формы образования интеграционного пространства.

Ключевые слова: теория и практика интеграции, модели интеграции, классические формы объединительных процессов.

*Стаття надійшла до редколегії 7.03.2012
Прийнята до друку 24.03.2012*